

Rurálna deprivácia na Gemeri

Gabriel ZUBRICZKÝ

Abstract: *Deprivation of rural settlement is a process, known in the whole world. The strongest deprivation has occurred in western Europe after the World War II, in Slovakia is growing in the latest decades. This paper deals with the rural deprivation in region called Gemer, an area around the city of Rožňava on the southeast of Slovakia. It tries to highlight the main problems of these rural communities, their collapsing demographic, social and economic existence.*

Keywords: *rural settlement, deprivation, region of Gemer*

Cieľom príspevku je poukázať na prehlbujúci sa úpadok rurálneho prostredia na Slovensku na príklade regiónu Rožňavy. Problémy vidieckeho osídlenia boli v ére masívnej urbanizácie dlhodobo druhotné. Na vidieku prebiehal súčasne násilný proces kolektivizácie poľnohospodárstva, ktorý svojím spôsobom tiež podporoval prebiehajúci exodus obyvateľov do miest. Heslo minulého režimu – vyrovnáť vidiek na úroveň miest – malo svoje pozitíva, ale i negatíva. Deklarovalo sa právo na rovnaký (t.j. mestský) štandard, mestský štýl, lenže vymedzené služby nemohli byť poskytnuté všade, len vo vybraných (strediskových) obciach, pričom sa nehládali dôvody udržiavať celú sieť riedkeho osídlenia. Ak by nebolo spontánneho hnutia chalupárov, množstvo drobných sídiel a ich súčastí by dnes určite neexistovalo. Chalupárčenie nebolo a určite ani nebude jedinou budúcnosťou vidieka, ale i napriek tomu zohralo svoju dôležitú úlohu, aspoň v uvedení si celej rady pre vidiek dôležitých skutočností.

Industrializácia, znamenajúca i lepšie existenčné podmienky, a s ňou súvisiaca ponuka nových bytov, znamenajúca väčšie pohodlie, menšiu závislosť práce na rozmaroch počasia, menej sezónnych výkonov – to všetko boli dôvody k odchodu z dedín do miest. Všetky popisované a dlhotrvajúce okolnosti spôsobili ďalšiu deformáciu, a to nevyváženú demografickú štruktúru obyvateľov malých sídiel. V nich zostávali a zostávajú starší, menej mobilní a sociálne slabší obyvatelia, ktorí atraktívnejšiu prácu už tak usilovne nehládajú, alebo ktorí na pohyb za lepšími podmienkami nemajú prostriedky, energiu a pod. Viaceré výskumy už na začiatku 80-tych rokov poukázali na isté zmeny v procese vyľudňovania vidieka. V niektorých častiach západnej Európy prichádzajú na vidiek k dovtedy prítomným „starým a chorým“ obyvateľom nové kategórie ako mešťania po odchode do dôchodku, majitelia druhých domovov, ale aj neorofníci a neoartisti (Chiva, 1980).

Rurálna deprivácia

Shaw (1979) poukazuje na rurálnu depriváciu, úpadok vidieka, ktorý je výsledkom pôsobenia industriálnej etapy vývoja spoločnosti. Väčšina vidieckych komunít zápasí s nedostatkom, resp. nedostatočnou „kvalitou“ pracovných príležitostí so zodpovedajúcimi príjmami, s obmedzenou sieťou kvalitných bytov, edukačnými nevýhodami, znížením mobility (redukciou verejnej dopravy a menšou vybavenosťou autami). Autor upozorňuje na potrebu rekonštrukcie Webberovej teórie aj pri plánovaní vidieka, keď sa musí prihliadať na otázky - Kto rozhoduje? Kto platí? Kto získa?

Napriek úsiliu viacerých autorov o vytváranie pozitívneho obrazu vidieka bolo dostatok faktov o tom, že vidiek sa dostával čoraz viac do krízovej situácie. Najväčšie problémy rurálnych oblastí zhrnul Pacione v roku 1984 do nasledovných bodov:

- poklesávajúci trend v možnosti zamestnať sa, dôsledok poklesu pracovných príležitostí v poľnohospodárstve
- podpriemerné platy, nedostatok práce na neplný úväzok, nízka zamestnanosť žien

- zhoršená dostupnosť k službám, nedostatok mobility pre rodiny bez áut
- pokles služieb v strediskových obciach, ako sú školy, obchody, pošta, lekár
- vyrastajúci tlak na bytový fond v dôsledku imigrantov, vlastníkov druhých domovov (*second homes*), vracajúcich sa dôchodcov z miest, nedostatok domov na prenájom, celkovo rast cien nehnuteľností
- zlá demografická štruktúra sídiel s prevahou starých
- obmedzené možnosti pre zábavu a kultúru, hlavne pre mladých
- prílišná závislosť na zdrojoch energie, zamestnaní, v službách mimo rurálnej oblasti
- tiesnivý pocit ľudí vo veľmi malých a príliš periférne lokalizovaných sídlach
- väčšinou neúspech pri politickom presadzovaní konkrétnych potrieb rurálnych komunít
- neflexibilné plánovanie, predovšetkým pri malých problémových sídlach, kde by malo úsilie smerovať k obnove vitality komunít
- malá schopnosť miestnych obyvateľov kontrolovať a ovplyvňovať rozhodnutia, ovplyvňujúce ich životy

Ilbery (1998) tvrdí, že lokálne procesy sú iba časťou globálnych procesov, vidiecke priestory sú teraz dôležitými elementmi medzinárodnej ekonomickej arény a sú medzi čelnými prijímateľmi investícií. V EÚ rastie rýchlejšie zamestnanosť na vidieku ako v mestách, hlavne v malom a strednom podnikaní. Tieto aktivity spolu s používaním rurálneho priestoru na rekreáciu, ochranu a pod. vytvára rozdielny pomer síl a rozvojovú trajektóriu pre vidiek. Vidiek je už rovnako konzumný ako produkčný.

Signifikantnými zmenami na vidieku sú:

- klesajúci význam poľnohospodárstva v zmysle zamestnanosti a produkcie potravín
- rastúci význam pluralitných aktivít a produkcie potravín vysokej kvality ako časti post-produktívnych zmien v poľnohospodárstve
- zalesňovanie časti poľnohospodárskej pôdy a meniaci sa hodnota a vnímanie (percepcia) lesa ako formy využitia zeme
- rastúci význam zamestnanosti v *high-tech* výrobe a podobných výrobných, službách v lokálnych malých firmách
- nové využívanie rurálneho priestoru, maloobchod, turistika, ochrana
- znovuzaludňovanie (*repopulation*) rurálnych oblastí, najmä strednou obslužnou vrstvou, ale tiež pokračujúca emigrácia mladých
- rastúca diferenciacia v kvalite života medzi „vlastniami“ a „nevlastniami“

Aj rurálne oblasti sú komponentom oveľa širšej socio-ekonomickej transformácie, zahrňujúcej globalizáciu reštrukturalizácie kapitálu, geopolitickú reorganizáciu, medzinárodnú mobilitu z hľadiska bývania a internacionalizáciu obchodu. Medzinárodné súťaženie narastá a ideológia voľného obchodu vedie k hľadaniu novej formy riadenia, ktorá je menej závislá na priamych štátnych intervenciách a viac na občianskej participácii a súkromnom podnikaní. Hoci štátna deregulácia a privatizácia rastú, vystupujú nové regulácie v environmentálnej rovine z hľadiska trvalo udržateľného rozvoja.

Ciele pri manažmente vidieka je možné zhrnúť medzi dva fundamentálne – ochrana životného prostredia a ekonomická stabilita, resp. rozvoj, v anglickej literatúre prezentované ako – "*ecological conservation*" a "*economic existence*". Táto predstava sa stretáva s ideou trvalej udržateľnosti. Lier (In: Sasaki, 1996) v súvislosti s rurálnymi systémami hovorí o 3 významoch trvaloudržateľného rozvoja – o trvácnosti a kontinuite, o interdependencii (o usporiadaní vzťahov medzi rôznymi formami využitia zeme) a o etickosti v zmysle.

Postavenie regiónu v rámci Slovenska

Región Rožňavy leží na juhovýchode Slovenska v multietnickom prostredí, v nodálnom prostredí Košíc. V regióne sa dlhodobo nedarí naštartovať prosperujúcu ekonomiku. Baníctvo, strojárstvo,

potravinarstvo v porovnaní so socialistickým obdobím výrazne upadlo. Rožňava patrí dlhodobo medzi regióny SR s najvyššou nezamestnanosťou. Iba teraz sa stavia dlhodobo plánovaný priemyselný park v meste Rožňava. Priemerné príjmy obyvateľov dosahujú len 2/3 príjmov celoštátneho priemeru. Okres je dlhodobo emigračný (za posledných 20 rokov činí strata asi 9000 obyvateľov). Určite je paradoxom, že najdôležitejšie podniky regiónu sú mimo regionálneho centra, Rožňavčania tak tvoria dôležitú zložku migrujúceho obyvateľstva za prácou. Rozvoj vidieckych komunít je silne závislý od polohy regiónu v rámci hlavných ekonomických zón krajiny a od sily regionálneho centra. Ekonomicky slabé regionálne centrum znamená aj obmedzený rozvoj vidieckych obcí v jeho zázemí.

Alarmujúce je, že upadajú aj bývalé mestečká, či strediskové obce typu Plešivec, alebo Štítnik. So sociálnymi problémami zápasia bývalé centrá baníctva ako Nižná Slaná či Dnava. Úpadok postihol aj centrá priemyslu z obdobia Československa ako napr. Kunová Teplica. Aj v zostávajúcich priemyselných centrách, ako sú Gemerská Hôrka, Slavošovce, Brzotín, dochádza k sociálnej degradácii lokálnej populácie, takže pracovnú silu tvorí z veľkej časti dochádzajúce obyvateľstvo z Rožňavy, prípadne niekoľkých vyspelejších rurálnych komunít. Medzi rozvíjajúce sa obce patrí len niekoľko obcí v tesnom suburbánnom zázemí mesta Rožňava, v ktorých nie je významný podiel rómskeho etnika. Rómsky aspekt je totiž nielen sociálnym, ale aj psychologickým faktorom v regióne. Obce s významným podielom rómskeho etnika sú napriek nižším cenám nehnuteľností málo atraktívne pre potenciálnych suburbanizantov. Odľahlé izolované obce strácajú populáciu. Tie, ktoré sú v atraktívnom prostredí (napr. v NP Slovenský raj či Slovenský kras), sa transformujú postupne na miesta chalupárov, ostatné obce spejú k vyľudneniu a degradácii domového fondu. Cestovný ruch však neživí žiadnu obec, hoci najbližšie k tomu by mohli byť Dedinky či Stratená v Slovenskom raji. Obciam chýba infraštruktúra pre zimné športy, región pociťuje absenciu termálnych vôd. Kultúrne pamiatky na gotickej ceste, či jaskyne umožňujú len krátkodobú návštevnosť, bez väčšieho podielu prenocovaní. Nové investičné projekty v rámci cestovného ruchu majú memento v podobe nedotiahnutého Domica resortu. Typologicky môžeme hovoriť v regióne o upadajúcich obciach bez vlastnej ekonomickej základne, vzdialených od centier zamestnanosti a prevláda v nich sociálne slabé obyvateľstvo, najmä Rómovia.

Čoraz viac sa ukazuje, že najchudobnejšie regióny a obce na Slovensku sú tie, kde je veľký podiel rómskeho etnika. Podľa sociografického mapovania Rómov, ktoré vykonala skupina výskumníkov v roku 2004 bolo v regióne Rožňavy zo 62 obcí v 44 z nich identifikovaných 75 rómskych osídlení rôzneho typu, pričom mesto Rožňava (s odhadom asi 3000 Rómov) nebolo do výskumu zahrnuté. (Vargová, 2006). Celkový počet Rómov v rožňavskom regióne (bez mesta Rožňava) bol 9633 (15,6 % z celkového počtu obyvateľov). Prirátaním údajov mesta Rožňava by to presiahlo podiel 20 %. Reálne sa zdá, že každý piaty obyvateľ okresu je rómskeho etnika. V 6 obciach tvoria Rómovia viac ako polovicu obyvateľstva. Najvyšší podiel má Pašková 63,3 %, nasleduje Bôrka 59,1 % (nové údaje z roku 2008 hovoria o 66 %), Kunová Teplica (55,8 %), Ochtiná (53,9 %), Rozložná 52,3% a Roštár 51,5 %. Nad 40 % má ďalších 5 obcí a nad 30 % ďalších 8 obcí. V 17 obciach neboli zaznamenaní Rómovia – Stratená, Dedinky, Vyšná Slaná, Vlachovo, Gočovo, Hanková, Honce, Kružná, Bohúňovo, Krásnohorská Dlhá Lúka, Lipovník, Kováčová, Lúčka, Jablonov nad Turňou, Silická Jablonica, Silická Brezová, Kečovo. Tento zoznam nie je presný, pretože v niektorých z nich žije niekoľko rodín, napr. v Lipovníku dve.

Ako modelová obec sa nám ponúka Bôrka. Obec Bôrka je pomerne izolovaná komunita, dopravne zle dostupná. Obec mala v roku 2008 v priemere 498 obyvateľov, z toho 329 bolo Rómov, čo predstavuje 66 % z celkovej populácie. Podiel Rómov exponenciálne rástol v ostatných dvoch dekádach. Spôsobila to ekonomická emigrácia z obce a vysoký prirodzený prírastok miestnych Rómov. Významnejšiu imigráciu Rómov z iných obcí obec nezaznamenala. Rómovia nie sú segregovaní, žijú v intraviláne obce a koncentrujú sa v troch lokalitách. Ročne prirubne v priemere 14 až 15 rómskych novorodencov. Narodenie nerómskeho dieťaťa je za posledné roky zriedkavé. Miera nezamestnanosti v obci sa podľa evidencie dlhodobo pohybuje okolo 40 – 45 %. Skutočná miera nezamestnanosti, ak

prirátame aj obyvateľov vyradených z evidencie ÚPSVaR v Rožňave, dosahuje až 75 % ekonomicky aktívnych. Podľa sčítania v roku 2001 malo 167 obyvateľov (64,7 %) základné vzdelanie, 60 obyvateľov (23,3 %) učňovské a stredné bez maturity, úplné stredné 28 obyvateľov (10,9 %) a vysokoškolské 3 obyvatelia (1,2 %). V októbri 2008 bolo evidovaných 105 uchádzačov o zamestnanie, z toho len 3 disponovali maturitou zo strednej odbornej školy. Daní jedinci sú ešte produktom socialistického povinného vzdelávania, výsledky mladšej generácie sú z hľadiska vzdelávania horšie. Najhoršia situácia je u 55 obyvateľov, ktorí sú uvádzaní ako dlhodobo nezamestnaní. V obci nie sú zdravotnícke ani školské zariadenia. Školská dochádzka sa realizuje v Drnave a Krásnohorskom Podhradí. V obci nie je rozvinutý podnikateľský sektor. Prevláda chudoba mnohohodných rodín a frustrácia mladých ľudí bez práce. Formovanie podobných komunít neveští nič dobrého smerom do budúcnosti.

Záver

Pri nezmenenom vývoji hrozí, že vznikajú na Slovensku dva výrazne odlišné celky – vyspelejší západ a sever a zaostalejší juh a východ. Ľudia z druhého celku budú mať dve možnosti, buď emigrovať, alebo sa stotožniť s tým, že budú žiť v regióne s výrazne nižšou životnou úrovňou z hľadiska štátneho priemeru. Depriváciu vidieka na Hornom Gemeri môže zastaviť len rozvoj celkového postavenia regiónu ako celku v rámci regionálneho rozvoja a regionálnej politiky Slovenska. Obciam by samozrejme pomohlo ekonomicky silné regionálne centrum Rožňava so zvýšenou kúpyschopnosťou obyvateľstva.

Vývoj bude veľmi diferencovaný. Niektoré obce budú vhodné pre obytnú funkciu, niektoré na funkciu druhých domovov, či chalúp. Obce pri hlavných dopravných koridoroch s voľnými pozemkami budú zaujímavé z hľadiska investícií na zelenej lúke. Časť obcí naopak speje k úplnému úpadku, keď sa postupne úplne vyľudní, alebo bude osídlená imigrantmi z najnižších sociálnych skupín zo širokého okolia.

Dôjde k prehľbovaniu sociálnej separácie, vytváraní sociálne a etnicky homogénnych obcí a sídiel. Už v súčasnosti sa suburbanizácia Rožňavy realizuje smerom do nerómskych lokalít, alebo do obcí, kde sú Rómovia separovaní až segregovaní (príklad Krásnohorské Podhradie). Zväčší sa otvorenie nožníc cenovej mapy, nehnuteľnosti sú čoraz drahšie v nerómskych lokalitách. Záujem o pozemky, kúpu neobývaných domov, presťahovanie z mesta, chalupárčenie kopíruje aj etnickú skladbu v obci. Výsledkom bude vznik etnicky homogénnych obcí – rómskych a nerómskych.

Literatúra

- BAŠOVSKÝ, O., HVOŽĎAROVÁ, E., 1993: Analýza sídelnej štruktúry okresov Rimavská Sobota a Rožňava. AFRNUC, Geographica Nr. 32. Bratislava.
- BEZÁK, A., 1990: Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. Geografický časopis, č. 1/1990, Bratislava, 57-73.
- BAKŠA, J., 1991: Sociológia poľnohospodárstva a vidieka. VŠP, Nitra (skriptá)
- CHIVA, I., et al., 1980: Foires et marchés rurale en France. Etudes Rurales 78 - 80, 7 – 330.
- CLOUT, H., 1981: Rural Settlements. Progress in Human Geography, 3, 408 – 413.
- CLOUT, H., 1982: Rural Settlements. Progress in Human Geography, 3, 425 – 430.
- ILBERY, B., 1998: The Geography of Rural Change. Addison Wesleya Longman Ltd., Harlow, 314 s.
- PACIONE, M., 1984: Rural Geography. Harper and Row, London and New York
- SASAKI, H. a kol ed., 1996: Geographical Perspectives on Sustainable Rural Systems. Kaisei publications, Tokyo
- SHAW, J. M., 1979: Rural deprivation and planning. Geo Abstracts, Norwich
- VARGOVÁ, K., 2006: Geografická analýza vývoja rómskeho etnika s bližším zameraním na región Rožňava. DP na Katedre regionálnej geografie OaPK, PVF UK, Bratislava.
- VAŠEČKA, I., 2000: Rómovia. In: Kollár, M., Mesežnikov, G., ed. Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti. IVO. Bratislava

ZUBRICZKÝ, G., 1997: Osobitosti postavenia rožňavského regiónu v rámci Slovenska. In: Krajina východného Slovenska v odborných a vedeckých prácach. Prešov, 99-104.

SODB (2001). Štatistický úrad SR.

Obecný úrad v Bôrke (interné údaje)

Výsledky sociografického mapovania rómskych osád na Slovensku.

In: http://ivo.sk/Neprehliadnite_mensiny_1.htm.

www.statistics.sk

terénny výskum, september 2009

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu č. 1/0454/09 Regionálne disparity v kontexte regionálneho rozvoja: analýza ich vytvárania a zmiernovania.

Rural Deprivation in Gemer

Gabriel ZUBRICZKÝ

***Summary:** The aim of this paper is to analyse the traits of rural deprivation in Slovakia and specially in region of Rožňava. We also sought to bring some new views on rural problems. There is a Slovak peculiarity that some areas with a good location do not correspond to those, demographically and economically most developed ones. There are regions on lowlands with mild climate and enough space for building, which has never been exploited enough. This is shown on the value of demographic and economic potential, potential of housing quality and cumulative development potential, e.g. the South Slovak Basin. On the other side there are regions in narrow valleys with insufficient free space for building and housing, which were overinvested due to location of heavy industry and other kinds of industry. There are formed the two main regions in the country - the more developed west and the less developed east. In rural areas we can find developing rural communities and poor communities. Most of the poor communities in the region of Rožňava are mainly inhabited by Roma population. It looks like we are on the way to get more and more ethnic communities, Roma and non-Roma ones. Formally mixed communities are becoming ethnically uniformed such as Bôrka. In the future it would be necessary to pay more attention to problematic underdeveloped regions. We have to think about functions of rural settlement in the future, what role it is supposed to fulfil in the settlement system of Slovakia. We wish, this would help to open more discussions on regional politics and regional development of Slovakia as well.*

Adresa autora:

Mgr. Gabriel Zubriczký, PhD.

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny,

Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského

Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

zubriczky@fns.uniba.sk